

Розділ IV.

СТАТИСТИКА МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ

4.1. Історія розвитку статистики міжнародного туризму

4.2. Сучасні концептуальні засади статистики міжнародного туризму

4.3. Основні статистичні одиниці туризму

4.4. Статистика туристських потоків

4.5. Статистика туристичних доходів і витрат:

а) концепція туристичних витрат;

б) доходи від міжнародного туризму.

4.6. Організація і методи статистичного обліку:

а) облік на кордоні;

б) реєстрація прибуттів у засобах розміщення

4.1. Історія розвитку статистики міжнародного туризму

Як одна з провідних галузей світової економіки і сфера життя суспільства міжнародний туризм потребує точної оцінки з погляду політичного та соціально-економічного значення для належного прогнозування і планування. Усі ці питання без статистичного обліку й аналізу вирішити практично неможливо. Основні положення статистики міжнародного туризму розроблені Статистичною комісією ООН і ЮНВТО.

У статистичному обліку міжнародного туризму традиційно використовуються **метод статистичного спостереження**, який включає облік на кордоні, реєстрацію прибуттів у закладах розміщення; банківський метод; спеціально організовані дослідження, до яких можна віднести вибіркове опитування (анкетне опитування), метод допоміжного рахунку. У сфері міжнародного туризму статистика обробляє, вивчає й аналізує інформацію про кількісні та якісні показники, які характеризують стан і розвиток цього суспільного явища.

Стандартна міжнародна видова класифікація туризму дозволяє створити комплексну статистичну картину міжнародного туризму, оцінити його внесок у розвиток усіх галузей як національної, так і світової економіки.

Дослідження міжнародного туризму спираються на кількісні показники, в основу яких покладено статистичну інформацію. Початок систематичному обліку туристських потоків було покладено в першій половині ХХ ст. Відомо, що 1929 р. Австрію відвідали близько 2 млн осіб, Швейцарію — 1,5 млн, Італію — понад 1 млн. На хвилях туристського руху в окремих європейських країнах формується статистика подорожей, однак тоді вона ще не мала самостійного значення. Спочатку збір і обробка відомостей здійснювалися в інтересах національної безпеки, контролю за міграційними процесами. Проводячи облік усіх осіб, що подорожують, туристів не виокремлювали як особливу категорію.

Новий етап у розвитку статистики міжнародного туризму розпочався наприкінці 40-х — на початку 50-х років ХХ ст. Після війни європейські країни зіштовхнулися з багатьма економічними проблемами: руйнацією, хаосом управління, крахом товарної і фінансової систем, фінансовими труднощами тощо. Уряди більшості країн за таких непростих умов покладали великі надії на туризм. З ним стали пов'язувати активізацію платіжного балансу, досягнення

фінансової рівноваги і, у кінцевому підсумку, довготривале економічне зростання.

Починаючи з другої половини XX ст., завдяки своїй масовості міжнародні подорожі посіли провідне місце в економіці більшості країн. Помітно зріс вплив туризму на структуру виробництва й інвестицій, ВВП і стан платіжного балансу, використання трудових ресурсів і на інші області соціально-економічного розвитку. Постає гостра необхідність обліку, прогнозування і планування подорожей і туризму загалом.

Методи обліку показників міжнародного туризму, які досі застосовувались, почали втрачати своє значення. Основна проблема полягала в тому, що не існувало однакових для всіх країн методів одержання й обчислення туристичних показників, що ускладнювало узагальнення туристичної статистики на національному, регіональному та світовому рівнях. Постає питання вироблення уніфікованої системи і методів обліку статистики міжнародного туризму.

Перші кроки у справі розробки міжнародної термінології туризму було зроблено ще 1937 р. Тоді Рада Ліги Націй рекомендувала застосовувати у статистичному обліку термін «міжнародний турист», визначення якого було змінено Міжнародним союзом офіційних туристичних організацій (МСОТО) на нараді, що відбулася в Дубліні 1950 р., і затверджене 1953 р. Статистичною комісією ООН.

У 1963 р. Конференція ООН з міжнародних подорожей і туризму, яка відбулася в Римі, рекомендувала вживати у статистиці такі терміни, як «відвідувач», «турист» і «екскурсант». У 1978 р. Статистична комісія ООН схвалила Тимчасові директиви зі статистики міжнародного туризму, затвердивши рекомендовані для вжитку терміни.

Протягом 1937—1980 рр. у міжнародній системі туристичної статистики відбулося запровадженням нової термінології і класифікації, але ця система не була узгоджена з статистичними системами інших секторів економіки.

Тільки на поч. 80-х рр. XX ст. світове співтовариство почало повною мірою усвідомлювати значення туризму і його вплив на інші складові соціально-економічної діяльності. Тому ЮНВТО у співпраці зі Статистичним відділом Секретаріату ООН здійснила статистичні дослідження за двома напрямками:

- 1) вироблення пропозицій щодо модифікації застосовуваних у туризмі термінології і класифікації з метою їх узгодження з іншими національними та міжнародними статистичними системами;

- 2) інтеграція інформації про туризм в аналітичну структуру системи національних обліків.

На 5-й сесії Генеральної асамблеї ЮНВТО (Делі, 1983 р.) було обговорено показники, якими можна описати туризм у контексті рекомендацій з національного обліку, що існував на той час. Документи цієї сесії дотепер визначають основні вектори діяльності ЮНВТО у галузі гармонізації концепцій і статистичних систем у сфері туризму.

З часом концепція статистичного обліку міжнародного туризму була доповнена рекомендаціями Міжнародної конференції зі статистики подорожей і туризму, яка відбулася 1991 р. (Оттава, Канада), у якій взяли участь

Статистична комісія ООН, а також низка інших міжнародних і регіональних організацій. Унаслідок цього вдалося виробити чинну на сьогодні концепцію статистики міжнародного туризму, а також послідовну систему концепцій, визначень і класифікацій для туризму.

Сучасна статистика туризму охоплює широке коло питань і ведеться з метою оцінки внеску міжнародного туризму в економіку країни чи регіону, зокрема, його впливу на платіжний баланс, а також з метою виявлення основних напрямів і тенденцій подальшого розвитку міжнародного туризму для планування його матеріально-технічної бази, просування турпродукту до потенційних споживачів, розвитку об'єктів інфраструктури.

Статистична інформація є необхідною на всіх рівнях: від міжнародних урядових і неурядових організацій та агентств, урядів, органів загальнодержавного значення та місцевого самоврядування, які прямо чи опосередковано пов'язані зі сферою туризму, національних туристичних адміністрацій, що розробляють основні засади і здійснюють державну політику в цій галузі, до туристичних організацій і безпосередніх виробників та продавців туристичних товарів і послуг.

Кожен напрям статистики туризму призначений для конкретного користувача інформації, що і визначає її зміст, обсяг, форми та періодичність надання. Статистична інформація необхідна для аналізу ринку туризму, і для складання бізнес-плану туристичними підприємствами, і для розробки стратегій розвитку, і для здійснення наукових досліджень.

Відповідно до запропонованої ЮНВТО класифікації за метою подорожей, облік міжнародних відвідувачів ведеться за такими основними групами:

- 1) відпочинок, дозвілля і рекреація;
- 2) відвідування знайомих і родичів;
- 3) ділові й професійні цілі;
- 4) лікування;
- 5) релігія, паломництво;
- 6) інші цілі.

Детально правила ведення статистики з міжнародного туризму викладені в рекомендаціях ЮНВТО.

Статистичні відомості, які публікуються в найпопулярнішому щорічному статистичному збірнику ЮНВТО «Compendium of Tourism Statistics», є інформацією про розвиток туризму у 204-х країнах світу, рубрикованою за трьома основними групами:

- 1) відпочинок, рекреація і дозвілля;
- 2) ділові й професійні цілі;
- 3) інші цілі.

Кожна країна, яка є членом ЮНВТО зобов'язана регулярно надавати статистичні відомості про стан туризму, відповідно до чітко окреслених вимог.

4.2. Сучасні концептуальні засади статистики міжнародного туризму

Згідно з сучасною концепцією, туризм не обмежується тільки цілями відпочинку та дозвілля, а розглядається як явище, що характеризує мобільність населення загалом. Це дає змогу розмежувати туризм між країнами і туризм у межах однієї країни, а також, диференціювати облік за групами з точки зору

діяльності відвідувачів, відокремити туристів, що ночують, та одноденних відвідувачів (екскурсантів).

З позиції туризму для окремо взятої країни розрізняють наступні його типи:

- 1) внутрішній туризм (жители країни, які подорожують своєю країною);
- 2) в'їзний туризм (подорожі країною осіб, що не є її жителями);
- 3) виїзний туризм (подорожі жителів країни в іншу країну).

Ці основні типи туризму можуть по-різному поєднуватися:

- 1) туризм у межах країни, що включає внутрішній туризм і в'їзний туризм;
- 2) національний туризм, що охоплює внутрішній туризм і виїзний туризм;
- 3) міжнародний туризм, що складається з в'їзного туризму і виїзного туризму.

Згідно з сучасною концепцією статистики міжнародного туризму базовими категоріями, що визначають рубрикацію статистичної інформації, є наступні:

Міжнародний туризм — поїздки з туристськими цілями за межі країни постійного місця проживання.

Активний туризм — приїзд іноземних туристів, які, оплачуючи товари і послуги, забезпечують надходження валюти в бюджет приймаючої країни, активізують її платіжний баланс.

Пасивний туризм — виїзд туристів, який супроводжується відпливом валюти з країни постійного місця проживання.

Розподіл туризму на активний і пасивний засновано на особливостях відображення фінансових результатів туристичної діяльності в платіжному балансі країни. Він властивий тільки міжнародному туризму і на внутрішній не поширюється.

Існують ще дві форми міжнародного туризму, про які ми вже згадували: **в'їзний туризм** — подорожі країною осіб, що не є її жителями; **виїзний туризм** — подорожі в іншу країну.

В'їзний і виїзний туризм відрізняються напрямками туристських потоків. При цьому один і той самий турист може бути класифікований як такий, що в'їжджає, і як такий, що виїжджає. Це залежить від того, відносно якої країни розглядається його переміщення. Розрізняють країну походження туриста, й країну призначення.

Ще одним типом туризму є **внутрішній туризм**, який охоплює подорожі жителів країни її територією. Тобто внутрішній туризм — це потоки людей у межах країни постійного місця проживання з туристськими цілями.

Попри суттєві відмінності, міжнародний і внутрішній туризм взаємозалежні — внутрішній туризм виступає свого роду каталізатором міжнародного туризму. З об'єднанням європейських країн спостерігається зближення міжнародного і внутрішнього туризму.

У статистиці туризму внутрішній, в'їзний і виїзний туризм можуть по-різному поєднуватися, утворюючи наступні типи:

— національний туризм, який включає внутрішній і виїзний туризм і співвідноситься з категорією національного виробництва (ВНП);

— туризм у межах країни, який охоплює внутрішній і в'їзний туризм і відповідає сукупному внутрішньому туристському споживанню.

Концепції міжнародного, національного туризму і туризму в межах країни, запропоновані ЮНВТО, можуть бути використані на трьох рівнях: глобальному (в планетарному масштабі); регіональному (відносно групи країн) і місцевому (в межах окремого району будь-якої країни).

У статистиці міжнародного туризму використовують такі елементи:

- 1) основні одиниці туризму;
- 2) класифікація туристичного попиту;
- 3) статистика туристичних доходів і витрат.

В основу рекомендацій зі статистики міжнародного туризму покладені такі критерії:

- 1) статистичні визначення і класифікації повинні мати практичне застосування в усіх країнах;
- 2) вони повинні відрізнятися простотою і чіткістю;
- 3) вони повинні максимально відповідати чинним міжнародним стандартам і класифікаціям в інших сферах, наприклад, у демографії, транспорті, платіжному балансі.

4.3. Основні статистичні одиниці туризму

Вихідні методичні принципи сучасної концепції статистики вимагають визначення основних показників, тобто одиниць, за якими повинен здійснюватися облік. Основними статистичними одиницями виступають суб'єкти туристичної діяльності. Їх класифікують на певні групи.

Подорожанин — будь-яка особа, яка подорожує між двома і більше країнами чи між двома і більше місцевостями в межах країни свого звичного місця проживання.

Міжнародним подорожанином вважається будь-яка особа, яка подорожує за межами країни свого місця проживання, незалежно від мети подорожі та засобів транспорту, закладів розміщення, тощо. Це визначення не містить жодних обмежень щодо цілей і термінів подорожі.

На підставі цього визначення, як базового, виокремлено інші статистичні одиниці, за допомогою яких провадиться статистичний облік міжнародного туризму.

Міжнародний відвідувач — будь-яка особа, яка подорожує в країну, що не є країною її звичного місця проживання, і перебуває поза межами свого звичного середовища проживання протягом терміну, що не перевищує 12 місяців, головною метою поїздки при цьому не є заняття оплачуваною діяльністю у відвідуваній країні. У цьому визначенні, на відміну від визначення терміна «міжнародний подорожанин», регламентуються мета і терміни подорожі.

Поняття «міжнародний відвідувач» поділяється на дві статистичні одиниці: «міжнародний турист» і «одноденний відвідувач».

Міжнародним туристом вважається відвідувач, який здійснює щонайменше одну ночівлю в засобах розміщення у відвідуваній країні. До цієї категорії туристів належать іноземці, громадяни країни, які проживають за

кордоном, а також члени екіпажів іноземних транспортних засобів, які ночують у засобах розміщення країни, що приймає.

Одноденним відвідувачем вважається особа, яка не ночує в засобах розміщення у відвідуваній країні. Потреба обліку цієї категорії відвідувачів пояснюється тим, що в багатьох країнах зростає значення одноденних поїздок як елемента масового туризму. До цієї категорії відвідувачів (екскурсантів) належать:

- одноденні відвідувачі, які відвідують будь-яку країну без зупинки в ній на ночівлю;
- пасажери круїзів, які прибувають у будь-яку країну на круїзному судні і ночують на борту суден, навіть якщо судно перебуває в порту кілька днів;
- члени екіпажів іноземних транспортних засобів, які не ночують у країні призначення.

Наведені визначення статистичних показників містять такі поняття, як «звичне середовище», «звичне місце проживання» і «національність».

Звичне середовище — цей термін вживається з метою виключення з обсягу поняття «міжнародний відвідувач» осіб, які подорожують щодня (щотижня) між своїм домом і місцем роботи (навчання), розміщеним за кордоном. Вони не залишають звичного середовища і не вважаються туристами. Звичне місце проживання — при визначенні походження міжнародних відвідувачів враховується країна місця проживання, а не національність. Так, іноземці, які проживають у будь-якій країні, при поїзді за кордон у статистиці виїзного туризму включаються в число інших постійних жителів. Водночас громадяни будь-якої країни, які повертаються на батьківщину на деякий час, в статистиці в'їзного туризму включаються в число інших іноземних відвідувачів — нерезидентів. Національність відвідувача визначається за країною, яка видала йому паспорт. Подорожанин вважається або міжнародним, або внутрішнім мандрівником відповідно до місця свого проживання, а не за національністю.

Інші міжнародні подорожани, які не враховуються в статистиці міжнародного туризму, поділяються на такі категорії:

- 1) іммігранти;
- 2) прикордонні робітники, які проживають поруч із кордоном в одній країні та працюють в іншій країні;
- 3) дипломати, консульські працівники, військовослужбовці;
- 4) біженці й кочівники;
- 5) транзитні пасажери, які формально не в'їжджають у країну через пункти прикордонного контролю.

На підставі наведених показників статистичного обліку здійснюється підрахунок кількісних показників в'їзного і виїзного туризму в масштабі окремих країн, регіонів і світу, а саме:

— кількості прийнятих міжнародних відвідувачів, у тому числі міжнародних туристів і одноденних відвідувачів, разом й окремо за країнами виїзду, сезонами подорожі, метою подорожі;

— кількості міжнародних туристів, які виїхали, й одноденних відвідувачів, разом й окремо за країнами і сезонами.

4.4. Статистика туристських потоків

Статистика міжнародного туризму включає два основних розділи: статистика туристських потоків і статистика туристичних доходів і витрат. Для кожного з них ЮНВТО розробила перелік основних показників.

Туристський потік — це форма взаємодії між місцем призначення, де є пропозиція (наприклад, туристична привабливість чи атрактивність), і місцем відправлення, де існує попит чи дефіцит подібних послуг і товарів. Практично можна побудувати цілком об'єктивні моделі туристських потоків, оскільки вони формуються не стихійно, а за певними правилами. Крім того, на них впливають первинні та вторинні фактори.

Первинні фактори пов'язані насамперед зі стадією економічного розвитку місця відправлення і включають такі категорії, як добробут населення, його мобільність і право на відпочинок.

Вторинні фактори — це доступність, наявність визначних пам'яток і послуг, які надаються в місцях призначення. Досить важливими є вартість поїздки, маркетингова і рекламна діяльність країни, що приймає.

Найважливішими показниками туристських потоків є кількість прибуттів (вибуттів) і тривалість перебування.

Під кількістю прибуттів (вибуттів) розуміють кількість зареєстрованих туристів, що прибули в ту чи іншу країну (чи вибули з неї) за визначений період часу, переважно календарний рік.

Оскільки турист протягом року може відвідати декілька країн і навіть під час однієї поїздки побувати у різних державах, фактична чисельність туристів є меншою, ніж кількість прибуттів.

Статистика прибуттів (вибуттів) передбачає кількісну характеристику туристських потоків у світі. У 2005 р. кількість міжнародних туристських поїздок сягнула майже 800 млн. Попри короткострокові коливання і спади в окремі роки, у розвитку туризму окреслюється стійка тенденція до зростання. Середньорічні темпи приросту туристських прибуттів з 1950 р. по 2005 р. становлять 8 %.

Статистичні відомості про прибуття групуються за метою подорожі, видами транспорту, що використовується, місяцями заїздів, регіонами та країнами походження туристів.

ЮНВТО виокремлює 6 туристичних макрорегіонів світу:

1. Європейський — країни Західної, Північної, Південної, Центральної та Східної Європи, включаючи колишні республіки СРСР, а також держави Східного Середземномор'я (Ізраїль, Кіпр, Туреччина).

2. Американський — країни Північної, Південної, Центральної Америки, острівні держави та території Карибського басейну.

3. Азійсько-Тихоокеанський — країни Східної та Південно-Східної Азії, Австралія та Океанія.

4. Африканський — країни Африки, крім Єгипту та Лівії.

5. Південно-Азійський — усі країни Південної Азії.

6. Близькосхідний — країни Західної та Південно-Західної Азії, Єгипет і Лівія.

Регіональний розподіл міжнародних туристських потоків сформувався давно. Від початку масових туристських обмінів дотепер на світовому ринку туризму помітно виокремлюється Європа (416,4 млн прибуттів 2004 р.). Цей регіон користується великою популярністю в європейців, а також у жителів США і Канади. Другу позицію довгі роки міцно утримує Америка (125,8 млн прибуттів 2004 р.). Європа та Америка, насамперед Північна, є ключовими туристичними регіонами. На них припадає 76 усіх прибуттів у світі.

Динаміка міжнародного туризму за регіонами світу в останні 50 років суттєво відрізняється. Швидкими темпами розвиваються молоді туристичні регіони — Азійсько-Тихоокеанський, Близькосхідний та Африканський.

За минулі десятиліття найбільш динамічно розвивався Азійсько-Тихоокеанський регіон, у якому середні багаторічні темпи зростання кількості прибуттів у кілька разів випереджали середньосвітові. Африканський континент і Близький Схід, відвідуваність яких зростає порівняно швидко, досить слабо впливають на світову динаміку туризму.

Кількість прибуттів (вибуттів) є основним показником, що характеризує туристичний рух. Прибуття (вибуття) враховуються в абсолютному вираженні у формі кількості поїздок за той чи інший відрізок часу. Однак абсолютні показники туристських потоків не дають підстав судити про туристську активність, оскільки вони залежать від загальної чисельності населення. Тому для оцінки інтенсивності туристських обмінів кількість прибуттів (вибуттів) розраховується на 100 осіб населення, тобто виражається як відносна величина.

За даними ЮНВТО, на 100 осіб припадає в середньому 10 поїздок. В окремих регіонах цей показник суттєво відрізняється від середньосвітового (від 0,5 прибуттів на 100 осіб населення в Центральній Африці і Південній Азії до 40 — у Карибському басейні та Океанії).

Найвища туристська активність спостерігається в Європі. В усіх субрегіонах — Західній, Північній, Південній, Центральній і Східній Європі — кількість прибуттів, а також поїздок за кордон у розрахунку на 100 осіб значно перевищують середньосвітові показники. Максимальним показник прибуттів є в Південній і Західній Європі — понад 60 прибуттів на 100 осіб, для поїздок за кордон у Північній і Західній Європі — понад 70 вибуттів на 100 осіб.

Поряд із кількістю прибуттів (вибуттів) у статистиці туристських потоків використовується інший показник — тривалість перебування, що вимірюється в годинах для одноденних поїздок і ночівлях, або туро-днях.

Ночівлею вважається одна доба, проведена одним туристом у певній країні (місці призначення).

Тривалість перебування всіх туристів у країні протягом визначеного тимчасового періоду, тобто загальна кількість ночівель, або рос куль (Т), розраховується за формулою

$$T = A \cdot L,$$

де A — кількість туристських прибуттів, осіб; L — середня тривалість перебування одного туриста в країні, діб.

Облік ночівель лише на перший погляд видається простим. Тим часом можна навести чимало ситуацій, які важко кваліфікувати навіть досвідченим фахівцям. Наприклад, чи здійснює ночівлю автомобіліст, який подорожує і

зупиняється в мотелі на кілька годин, щоб прийняти душ, відпочити й того ж дня знову вирушить у дорогу? А що можна сказати про людину, яка, відвідавши родичів (за межами свого звичного середовища перебування), повертається додому після опівночі? Для відповіді на ці та інші подібні запитання ЮНВТО рекомендує послуговуватися двома критеріями: дати прибуття до місця призначення і вибуття з нього повинні бути різними, а подорожани — фактично ночувати в час відсутності на постійному місці проживання.

Залежно від тривалості перебування (кількості ночівель) виокремлюють кілька сегментів ринку подорожей. Короткотривалі поїздки (1—3 ночівлі) використовуються для відпочинку і розваг у вихідні та святкові дні, а також з діловими цілями. До другої групи (4—7 ночівель) належать поїздки з різними мотивами, які здійснюють переважно в час додаткової відпустки. Цей сегмент ринку розвивається випереджальними темпами. До довготривалих поїздок (8—28 ночівель) відвідувачі вдаються, перебуваючи у тривалій відпустці, переважно для відпочинку. Нарешті, поїздки тривалістю 29—91 і 92—365 ночівель належать до довготривалого туризму. Одні люди, переважно економічно неактивні, використовують їх для відпочинку, розваг і лікування, інші — з діловими і професійними цілями (монтаж устаткування, навчання за кордоном тощо).

Статистичні відомості про ночівлі групуються за календарними місяцями, типами і категоріями засобів розміщення, а також за територіальною ознакою. Тривалість перебування туристів неоднакова залежно від місця призначення (країни). Відмінності зумовлені туристичною спеціалізацією країни, що приймає (діловий туризм чи подорожі з метою відпочинку і розваг), цінами на її внутрішньому ринку, характером туристських потоків (транзитні чи кінцеві), віддаленістю від основних ринків виїзного туризму та іншими факторами.

На відміну від статистики прибуттів, що формує загальне уявлення про обсяг туристських потоків, статистика тривалості перебування характеризує туристичні подорожі кількісно та якісно.

Статистична інформація про транзитні та кінцеві поїздки використовується при вивченні попиту різних груп туристів на послуги розміщення.

Описані показники туристських потоків застосовуються при статистичному обліку не тільки іноземних туристів, а й місцевого населення, що виїжджає за кордон чи подорожує в межах своєї країни. Тим самим забезпечується зіставлення баз даних в'їзного, виїзного і внутрішнього туризму.

4.5. Статистика туристичних доходів і витрат

Статистика туристичних доходів і витрат охоплює вартісні оцінки туризму, необхідні при вивченні його впливу на національну економіку, зокрема платіжний баланс країни, а також для характеристики секторів самої індустрії туризму.

Туристичні витрати — це загальна сума споживчих витрат відвідувача чи уповноваженої ним будь-якої іншої особи при підготовці й під час поїздки, а також під час перебування в пункті призначення.

Статистичний облік доходів і витрат у міжнародному туризмі має велике значення для оцінки впливу туризму на національну економіку і різні сектори туристичної індустрії, а також для планування комерційної діяльності.

У міжнародному туристському обміні витрати іноземних туристів стають валютними надходженнями (доходами) для країни, що приймає, і витратами для країни виїзду туристів.

В основу концепції туристичних витрат покладено низку запропонованих ЮНВТО принципів:

- обліку підлягають тільки ті витрати туристів і екскурсантів, які впливають на економіку. Їх може здійснювати сам відвідувач або від його імені будь-яка інша фізична чи юридична особа;
- витрати відвідувача визначаються вартістю товарів і послуг, які він отримує для задоволення своїх потреб. Ідеться про послуги перевезення, розміщення, харчування, невеликі предмети тривалого користування, товари туристичного споживання і сувеніри. Усіх їх відвідувач споживає особисто, окрім подарунків і сувенірів, але й у цьому разі, незважаючи на те, що їхнім власником стає інша особа, яка не подорожувала, такі витрати також відносять до туристичних;
- обсяг туристичних витрат рекомендується встановлювати за фактичними витратами на товари і послуги з урахуванням чинних знижок і надбавок, чайових та інших витрат незалежно від форми їхньої оплати — готівкою, дорожніми чеками, кредитними картками чи іншим способом.

Отже, туристичні витрати спрямовуються на придбання широкого діапазону предметів споживання — від споживчих товарів і послуг до товарів майбутнього та тривалого користування – сувенірів, подарунків, прикрас.

Визначення складу туристичних витрат — один із найскладніших процесів у статистиці міжнародного туризму, залежить від часу, коли відвідувач здійснює витрати (при підготовці, під час чи після завершення поїздки), і типу туризму. Відповідно виокремлюють внутрішні туристичні витрати, які пов'язані з подорожами резидентів своєю країною, і міжнародні туристичні витрати. Важливе значення для розуміння економічної природи останніх має напрямок руху відвідувача з країни походження в країну призначення. Виїзний туристський потік співвідноситься з категорією міжнародних туристичних витрат, а в'їзний — з надходженнями від міжнародного туризму.

ЮНВТО рекомендує визначати міжнародні туристичні витрати через витрати постійних жителів країни під час подорожі за кордоном. Такі витрати, крім іншого, включають оплату послуг іноземних транспортних компаній з міжнародних перевезень, а також передоплату товарів і послуг, які отримуються за кордоном. У балансі поточних розрахунків як парний до них використовується показник надходжень від міжнародного туризму як сумарних витрат іноземних відвідувачів у країні призначення. Обидва показники визначаються за єдиною методикою і встановлюють тільки ті витрати, які пов'язані з переміщенням грошової маси з однієї національної економіки до іншої.

Відповідно до рекомендацій ЮНВТО, з метою уніфікації показників і забезпечення порівняльності туристичні витрати поділяють на такі групи:

- комплексні поїздки (тури), які передбачають визначені набори послуг чи пакети послуг на відпочинок (перевезення, розміщення, харчування, екскурсії тощо) і реалізуються за єдиною ціною без поділу на складові;
- розміщення;
- харчування і напої;
- транспорт;
- рекреаційні, культурні та спортивні види діяльності й заходи, включаючи оплату за вхід в установи культури, відпочинку і розваг; витрати, пов'язані з купівлею, ремонтом та експлуатацією дрібного рекреаційного і спортивного спорядження під час поїздки; плата за навчання окремим видам спорту (наприклад, дайвінгу чи гірськолижного) і рекреації, а також оплата нетривалих екскурсій і послуг гідів-перекладачів;
- магазинні покупки;
- інші статті витрат, до яких належать страхові платежі, комісійні збори, вартість виготовлення фотографій, ремонт автомашини, ушкодженої під час подорожі, та ін.

За напрямком витрати, які входять до складу туристичних, поділяють на витрати до поїздки, витрати під час поїздки і витрати після поїздки.

Витрати до поїздки включають передоплату послуг, які будуть надаватися і споживатися під час майбутньої поїздки: комплексні тури, розміщення, перевезення, а також придбання туристської страховки. У витрати до поїздки у виїзному туризмі включається оплата тільки тих послуг, за винятком міжнародних перевезень, які місцеве населення споживає під час подорожі за межами своєї країни. У витрати в'їзного туризму до поїздки включається оплата тільки тих послуг, за винятком міжнародних перевезень, які іноземні туристи споживають у відвідуваній країні.

Витрати під час поїздки охоплюють: купівлю товарів широкого вжитку за нижчими цінами за межами звичного середовища; інші великі витрати (капітальний ремонт автомобіля та ін.); купівлю невеликих товарів тривалого користування і поточного споживання незалежно від часу та місця їхнього використання; купівлю сувенірів; оплату послуг під час поїздки (перевезення, розміщення); інші покупки товарів (послуг) у місці призначення, включаючи безмитні товари, незалежно від їхньої вартості та характеру використання, крім комерційних закупівель і придбання нерухомості, при цьому у в'їзному туризмі включаються тільки ті покупки, які іноземний відвідувач робить у відвідуваній країні.

До витрат після поїздки включаються тільки ті, які стосуються внутрішнього туризму: придбання товарів (послуг), пов'язаних із поїздкою (друкування фотографій, ремонт автомашини, пошкодженої під час подорожі, та ро.), крім придбання нерухомості та великих товарів тривалого користування.

Обсяг і структура витрат, які здійснюють туристи під час відпустки, залежать від багатьох обставин. Спеціалісти Міжнародного центру досліджень

з економіки туризму, що при Венеціанському університеті Кафоскарі (Італія), виокремлюють п'ять основних факторів:

1) країна походження туриста. Її соціокультурний образ сильно впливає на купівельну поведінку туристів. Крім того, з країною походження туриста пов'язаний так званий ефект обміну валюти. Він часто визначає вибір тієї чи іншої дестинації (країни відвідування), а також обсяг планованих туристом витрат;

2) район і місце відпочинку. Дослідження засвідчують, що поїздки у місця, де знаходяться визначні пам'ятки культури чи відомі музеї, є для туристів дорожчими, ніж відпочинок на морі, у горах чи на озерах. Обсяг витрат також відрізняється в різних туристичних центрах;

3) тип розміщення. Обсяг витрат залежить від виду розміщення (готель, кемпінг, туристичне село тощо) і його категорії;

4) тривалість відпочинку впливає на вибір виду транспорту для проїзду на курорт, типу розміщення, а також на кількість покупок товарів і послуг, здійснюваних туристом на відпочинку, тобто позначається на основних статтях туристичних витрат;

5) час відпочинку (сезон, міжсезоння). Обсяг туристичних витрат змінюється із сезонними коливаннями цін на проїзд і проживання на курорті.

Кожна поїздка характеризується певним співвідношенням цих п'яти факторів, що впливають на вибір туристом тих чи інших товарів і послуг, а, отже, обсяг і структуру витрат.

У 2004 р. міжнародні туристичні витрати (без обліку транспортних перевезень) склали понад 600 млрд дол. Більшість із них (понад 400 млрд дол. США) припадала на Європу, що генерує більше половини всіх туристських потоків у світі. Європейці витрачають на подорожі стільки ж, скільки туристи решти регіонів разом взяті. На другому місці знаходиться Америка. Останнім часом до неї наблизився Азійсько-Тихоокеанський регіон, в окремі роки навіть випереджаючи її.

Основні витрати на міжнародний туризм, за даними ЮНВТО, здійснює населення індустріально розвинених країн, переважно США, Німеччини, Великої Британії та Японії. На ці чотири країни припадає близько третини всіх витрат. Крім них, помітну роль у формуванні міжнародних туристичних витрат, їх обсягу і структури відіграють інші члени «великої сімки» — Франція, Італія і Канада.

Доходи від міжнародного туризму. Аналіз показників свідчить про перетворення туризму в одну з провідних галузей світового господарства, доходи від якої значно перевищують вартість експорту палива, сировини і напівфабрикатів.

Обсяг надходжень від міжнародного туризму постійно зростає. У матеріалах ЮНВТО надходження від міжнародного туризму і туристичні витрати відображаються в одній валюті — в американських доларах. Використання долара як базової грошової одиниці дає змогу проводити порівняння на макрорівні. Водночас купівельна спроможність долара, як і будь-якої іншої валюти, зазнає коливань, що впливає на динаміку вартісних показників туризму. Зміцнення (чи послаблення) долара відносно валют провідних туристичних країн може прискорювати чи, навпаки, сповільнювати

темпи приросту надходжень від міжнародного туризму і витрат на нього. У 2005 р. доходи від міжнародного туризму перевищили 600 млрд рос. (без обліку транспортних перевезень).

На вартісні показники туризму в динаміці впливають не тільки коливання обмінних курсів валют, а й інфляція. Ці два фактори тісно пов'язані між собою. Послаблення національної грошової одиниці спричиняє зростання цін, а зниження рівня інфляції сприяє зміцненню національної валюти.

Регіональний розподіл надходжень від міжнародного туризму переважно збігається з географією туристських прибуттів. Надходження від міжнародного туризму концентруються в групі розвинених країн Північної Америки (США, Канада) і Західної Європи (Франція, Велика Британія, Німеччина), середземноморських (Італія, Іспанія) та альпійських (Австрія, Швейцарія) країн. Найдоходнішою туристичною дестинацією є США.

Платежі, які належать до міжнародного туризму, поділяють на платежі з в'їзного туризму, до яких варто включати надходження від міжнародного туризму, що визначаються як «витрати міжнародних відвідувачів, що в'їжджають, включаючи їхні платежі національним перевізникам за міжнародний транспорт. Вони також повинні включати в себе будь-які інші попередні платежі за товари/послуги, отримані в країні призначення.

Крім того, до платежів із міжнародного туризму входять міжнародні туристичні витрати з виїзного туризму. Вони визначаються як витрати відвідувачів, що виїжджають в інші країни, включаючи їхні платежі національним (іноземним) перевізникам за міжнародні перевезення. Витрати на міжнародні перевезення визначаються як «будь-яка оплата зареєстрованому за кордоном перевізнику, здійснена будь-якою особою, що постійно проживає у країні, яка проводить облік. У Стандартній формі звітності Міжнародного валютного фонду ця категорія відповідає розділу «Перевезення, послуги перевезення, дебет».

Для оцінки поточних і планових майбутніх грошових, у тому числі валютних, надходжень і витрат у міжнародному туризмі використовуються такі вартісні показники:

- сума грошових, у тому числі валютних, надходжень від в'їзного туризму — загалом за рік, а також окремо за країнами і місяцями;
- сума грошових, у тому числі валютних, витрат на виїзний туризм — загалом за рік, а також окремо за країнами та місяцями;
- сума сальдо (негативного чи позитивного) туристичного платіжного балансу;
- середні доходи/витрати на одного туриста, на один туродень.

На підставі вибірових опитувань і спостережень формується картина витрат на придбання основних туристичних послуг і товарів (відповідно до прийнятої класифікації), визначається їхня частка в загальних туристичних витратах.

4.6. Організація і методи статистичного обліку

Обов'язки щодо накопичення, систематизації і публікації статистичної інформації, яка стосується міжнародного туризму покладаються на національні статистичні органи, права й обов'язки яких визначаються законодавством тієї

чи іншої країни. У статистиці міжнародного туризму використовуються різні способи збору інформації. Необхідні статистичні відомості одержують від юридичних і фізичних осіб, а також шляхом проведення статистичних спостережень, вибірових опитувань, досліджень тощо.

Статистичне спостереження здійснюється, як правило, за допомогою звітності чи спеціально проведених досліджень. Якщо йдеться про звітність, то статистичні зведення одержують від підприємств і організацій за установленими формами у визначений термін. Звіти складають на підставі оперативного та бухгалтерського обліку і передають в органи статистики. Звітність, хоч і передбачає велику кількість відомостей, не може охопити всі сторони такого складного суспільно-економічного явища, як туризм. Тому частину зведень про туризм одержують за допомогою статистичного спостереження, методами якого є переписи й дослідження, що дає змогу детально вивчити окремі аспекти туристичної діяльності. Наприклад, у статистиці туристських потоків зведення про кількість прибуттів і тривалість перебування можна отримати як зі звітності, так і в результаті дослідження.

Найбільш поширеними методами статистичного спостереження є облік на кордоні та реєстрація прибуттів у місцях розміщення. Нині близько 60 країн реєструють іноземних туристів на кордові та 40 — у різноманітних засобах розміщення.

Облік на кордоні. Служби прикордонного і митного контролю ведуть облік показників в'їзного та виїзного туризму: кількості прибуттів і виїздів, за країнами, цілями поїздки, місяцями року тощо. Облік здійснюється на всіх контрольно-пропускних пунктах, в аеропортах, морських портах тощо. У цьому разі основними джерелами інформації про осіб, які подорожують, служать в'їзні, виїзні чи посадочні картки й інші аналогічні форми, а також паспорти і візи. Ці документи містять відомості про вік, стать і громадянство (країну постійного місця проживання) туристів, цілі поїздки і їх сезонність, види використовуваних транспортних засобів, місця розміщення у відвідуваній країні. Метод обліку на кордоні застосовується в багатьох країнах, наприклад, у Великій Британії, Греції, Індії, Ірландії, Іспанії, Канаді, США, Франції, Алжирі. Проводити облік туристів можна не тільки під час переїздів, а й у місцях зупинок.

Реєстрація прибуттів у засобах розміщення. Готельний сектор надає відомості про кількість готельних місць, кількість прийнятих іноземних відвідувачів, середньорічний коефіцієнт завантаженості номерного фонду іноземними відвідувачами. Заклади розміщення здійснюють поточну реєстрацію прибуттів, для цього кожен відвідувач заповнює облікову картку, вказуючи кількість осіб, що прибули, громадянство чи країну постійного місця проживання, дату заїзду і виїзду, тривалість перебування в певному засобі розміщення. Первинна інформація обробляється і вноситься в спеціальні форми, які потім передаються в органи статистики. ЮНВТО запропонувала стандартну форму поточної звітності та щомісячного зведення про прибуття і ночівлі туристів у готельних підприємствах.

Відомості, одержані під час статистичного спостереження, дають змогу контролювати завантаженість готельної бази. Цей метод використовується для обліку як міжнародних, так і внутрішніх туристів. Його суттєвий недолік — не

може забезпечити повноту інформації про перебування туристів. Пов'язано це з тим, що далеко не всі засоби розміщення надають відповідну статистичну звітність. Так, не реєструються туристи, які зупиняються в мебльованих кімнатах, пансіонатах, на приватних квартирах, отже, обсяг туристських потоків є заниженим. Не ведеться облік екскурсантів. Наприклад, туристи, які проживають у готелях на території Німеччини, часто відвідують столицю Нідерландів — Амстердам чи столицю Бельгії — Брюссель.

Цей метод має ще один серйозний недолік — він спричиняє подвійний облік відвідувачів, якщо вони змінюють готелі під час подорожі на території однієї і тієї ж країни.

У деяких країнах високої точності обліку туристських потоків вдається досягти поєднанням основних методів статистичного спостереження зі спеціально організованими дослідженнями. Наприклад, така система накопичення статистичної інформації застосовується у Великій Британії, Франції і Бельгії. У Великій Британії і Франції анкетні опитування туристів проводяться поряд з обліком на кордоні, у Бельгії — разом із реєстрацією в засобах розміщення.

Зазвичай в туризмі спеціальні дослідження мають вибірковий характер. З усієї досліджуваної сукупності відвідувачів методом випадкової вибірки «виокремлюється» визначена кількість осіб. Наприклад, для характеристики в'їзного потоку в країну оптимальною є вибірка 1,5—2 тис. осіб. Стосовно них реєструють ознаки, які цікавлять дослідників, і на цій підставі вираховують потрібні показники (середні величини, відносні та ро.), що поширюються потім на вихідну сукупність. За правильної організації спостереження вибіркові показники є дуже близькими до загальних.

Основним джерелом одержання інформації в процесі дослідження відвідувачів є опитування в письмовій формі. Відповіді на заздалегідь сформульовані в анкеті запитання пропонують дати під час особистого спілкування. Практика свідчить, що роздача анкет із проханням заповнити їх вдома і повернути поштою є малоефективною, оскільки кількість відповідей різко скорочується, а похибки у дослідженні зростають.

Такого роду спеціальні дослідження періодично проводяться у Франції. Розроблені з цією метою анкети дають змогу одержати деталізовану інформацію про перебування іноземних туристів у цій країні і французьких туристів за кордоном. Уже перше анкетування, проведене в 1975—1976 рр. показало, що тільки половина іноземних туристів, які відвідали Францію, проходила реєстрацію за старою системою збору статистичних даних.

Транспортні відомства представляють статистичні відомості про міжнародні перевезення пасажирів за видами транспорту і напрямками перевезень.

Туристичні доходи і витрати, як і фізичні туристські потоки, враховуються різними способами. Наприклад, розмір валютних надходжень від міжнародного туризму може бути визначений на підставі банківської звітності та результатів вибірових досліджень.

Банківський метод полягає в накопиченні інформації про валютні операції, які здійснюють міжнародні туристи. Банківські структури враховують валютні доходи і витрати, пов'язані з в'їздом і виїздом туристів. При цьому

центральный (национальный) банк здійснює облік туристичних витрат через комерційні банки і пункти обміну валюти, які надають Інформацію про продаж і купівлю іноземних банкнот по лінії туризму. Банківський метод використовується у Франції, Німеччині та інших європейських державах і завдяки низці переваг знайшов широке застосування: по-перше, він не вимагає додаткової інформації від туристів, найчастіше зайвої (наприклад, назва вулиці, номер будинку в місці постійного проживання туриста); по-друге, він не ускладнює прикордонні формальності, а також роботу статистичних органів. Обробку даних виконує центральний (національний) банк при складанні платіжного балансу.

Як і будь-який інший статистичний метод, банківський метод має свої недоліки. Зокрема, у процесі статистичного спостереження банківським методом виникають деякі помилки:

Справжній обсяг валютних надходжень від міжнародного туризму спотворюється з багатьох причин:

- через наявність паралельних ринків валюти і можливості фінансових зловживань. Частина валютних потоків у країнах, де функціонує «чорний ринок», омиває банківські канали. Водночас здійснення валютних операцій за участю банківських структур ще не гарантує повної реєстрації цих операцій. Часто дрібні обмінні пункти приховують факти купівлі-продажу іноземних банкнот і тим самим занижують обсяг валютних надходжень від міжнародного туризму;
- через відмову фізичних і юридичних осіб використовувати безготівкову валюту як платіжний засіб. У роботі туристичних підприємств широко застосовується кліринг — система взаємозаліків-компенсацій при обміні іноземними туристами. Усі ці операції, а також оплата туристських товарів і послуг тимчасовими відвідувачами за кредитними картками не враховуються при банківському методі;
- у разі реєстрації міжнародних валютних операцій в особливо великих розмірах. У деяких країнах встановлено високий граничний рівень для транснаціональних операцій, що підлягають реєстрації. Одночасно середні туристичні витрати, як правило, не сягають цього рівня і не відбиваються в статистичній звітності;
- за наявності в іноземних туристів місцевої валюти без обміну в країні тимчасового перебування. Валютні надходження від міжнародного туризму вимірюються сумою національної валюти, яку було обміняно банками на іноземну. Не враховується в статистичному обліку банківським методом та частина місцевої валюти, яку туристи обміняли на батьківщині й привезли з собою чи позичили в родичів і знайомих за кордоном з подальшою компенсацією під час зустрічних візитів.

Банківський метод не створює правильного уявлення про обсяги валютних надходжень від іноземних туристів у територіальному розрізі. Облік ведеться лише за країнами походження грошових одиниць, що спричиняє серйозні похибки.

Крім того, після запровадження на території більшості європейських країн єдиної валюти — євро — застосування такими країнами банківського методу щодо туристів з інших європейських країн ускладнилося.

Вибіркове дослідження організовується у формі опитувань відвідувачів на контрольно-пропускних пунктах, у засобах розміщення, транспорті, в популярних туристичних місцях. Метою вибіркового досліджень є визначення середніх витрат одного відвідувача за добу (E). Загальну суму валютних надходжень (I) одержують розрахунковим шляхом за формулою:

$$D = V \cdot E \cdot N,$$

де V — загальна кількість прибуттів, осіб; N — середня тривалість перебування одного відвідувача в країні, днів.

Цей метод має свої недоліки. Насамперед дуже важко точно визначити обсяг туристичних витрат, оскільки, більшість туристів згодом можуть назвати лише приблизну суму таких витрат. Тому на Заході часто використовується так званий щоденниковий метод обліку туристичних витрат, коли відвідувач щодня під час поїздки заповнює спеціальні форми, вказуючи обсяг своїх витрат. Проблема полягає в тому, як умовити туристів заповнювати такі форми.

Вибіркові дослідження регулярно проводяться в США, Канаді, Великій Британії, Ірландії та Швейцарії.

Запорукою успіху в одержанні достовірної інформації є детально розроблений план вибіркового дослідження. Однак і цей метод не є ідеальним. Основні причини похибок при його використанні:

- відсутність точного обліку кількості ночівель іноземних туристів у додаткових засобах розміщення;
- розбіжності в методиці визначення розрахункової вибірки. Добір одиниць спостереження проводиться по-різному. В одних випадках досліджується кожен п'ятий іноземний турист, в інших — кожен тисячний;
- недостатня репрезентативність (показність) розрахункової вибірки. Добір осіб, що підлягають дослідженню, здійснюється стихійно. Така вибірка не може повно й адекватно представляти особливості всієї сукупності іноземних туристів;
- неточність при визначенні середніх витрат.
- Останніми роками помітно зріс інтерес до впливу, який туризм чинить чи може чинити прямо чи опосередковано на економіку країни, що приймає, щодо створення додаткової вартості, збільшення зайнятості, одержання прибутку приватними особами, державою тощо. Суттєво змінився характер попиту на інформацію про туризм як у державному, так і приватному секторі. Тепер країни, окрім кількісних показників про туристські потоки, кількість прибуттів і ночівель, а також характеристик умов перебування й обслуговування, потребують інформації і показників, які підтверджують достовірність вимірювання економічного впливу туризму.
- До цієї інформації висуваються такі вимоги:
- дані повинні мати статистичний характер і отримуватися на регулярній основі, тобто бути результатом не тільки одноразової оцінки, а постійного статистичного процесу, який поєднує визначення базових оцінок

більш гнучким застосуванням показників із метою підвищення ефективності отриманих результатів;

- отримані оцінки повинні покладатися на надійні статистичні джерела які враховують як відвідувачів, так і постачальників послуг, і, за можливістю, використовувати незалежні методики;

- дані повинні давати можливість зіставлення в різні часові періоди в межах однієї країни, між країнами, а також із даними інших галузей економіки;

- інформація повинна бути послідовною, дані повинні бути представлені в макроекономічному форматі, визнаному на міжнародному рівні.

На жаль, статистична інформація про природу, розвиток і наслідки туризму, як і раніше, базується на обліку прибуттів і ночівель, а також на даних платіжного балансу, які не охоплюють усього спектра економічного впливу туризму. Як наслідок, уряди, ділові кола та громадськість держав позбавлені можливості одержувати достовірні відомості, необхідні для формування колективної політики та поживлення ділової активності, що позначається на національній економіці.